

Ciutats i territoris a la meitat meridional dels convents cesaraugustà i tarraconense

Ferran Arasa i Gil

Coneguda des de l'any 1876 gràcies als treballs de N. Ferrer,¹ la Moleta dels Frares o de Libori (Forcall, Castelló) és la més septentrional de les ciutats romanes del País Valencià (fig. 1). L'any 1960, es va realitzar una primera, i fins ara única, campanya d'excavacions dirigida per E. Pla, els resultats de la qual només havien estat publicats de forma resumida.²

El 1977, G. Alföldy va publicar una nova lectura de l'epígraf *CIL* II 4.052, conservat a Morella, que plantejava la identificació d'aquest jaciment amb la *respublica Leserensis* que hi trobem esmentada.³ Aquesta comunitat pot identificar-se amb la localitat de *Las-sira* que apareix en les llistes de Ptolomeu, i deu tractar-se d'un nou municipi, el qual devia assolir possiblement l'autonomia administrativa arran de l'aplicació de l'edicte de llatinitat promulgat per Vespasià.

El jaciment ha estat objecte recentment d'un estudi general, tant en l'aspecte arqueològic com des de la perspectiva de la seva identificació, tractant aquestes qüestions en un ampli context geogràfic que s'estén entre uns eixos teòrics que unirien *Bilbilis* i *Caesaraugusta* per l'interior i *Saguntum* i *Dertosa* per la costa, a la banda meridional del riu Ebre.⁴

1. De la bibliografia antiga sobre el jaciment, vegeu principalment N. FERRER I JULVE, «Visita a las ruinas de Bisgargis», a: *Almanaque de "Las Provincias"*, València, 1888, p. 266-269.

2. Un resum de l'informe oficial fou publicat a E. PLA BALLESTER, «La Moleta», a: *Programa de Fiestas*, Forcall, 1968.

3. G. ALFÖLDY, «Res Publica Leserensis (Forcall, Castellón)», *Serie de Trabajos Varios del SIP* [València], 55 (1977).

4. F. ARASA I GIL, «Lesera. La Moleta dels Frares (El Forcall, Castelló). Una ciutat romana a la comarca dels Ports», a: *Monografies de Prehistòria i d'Arqueologia castellonenques*, 2, Castelló, 1987.

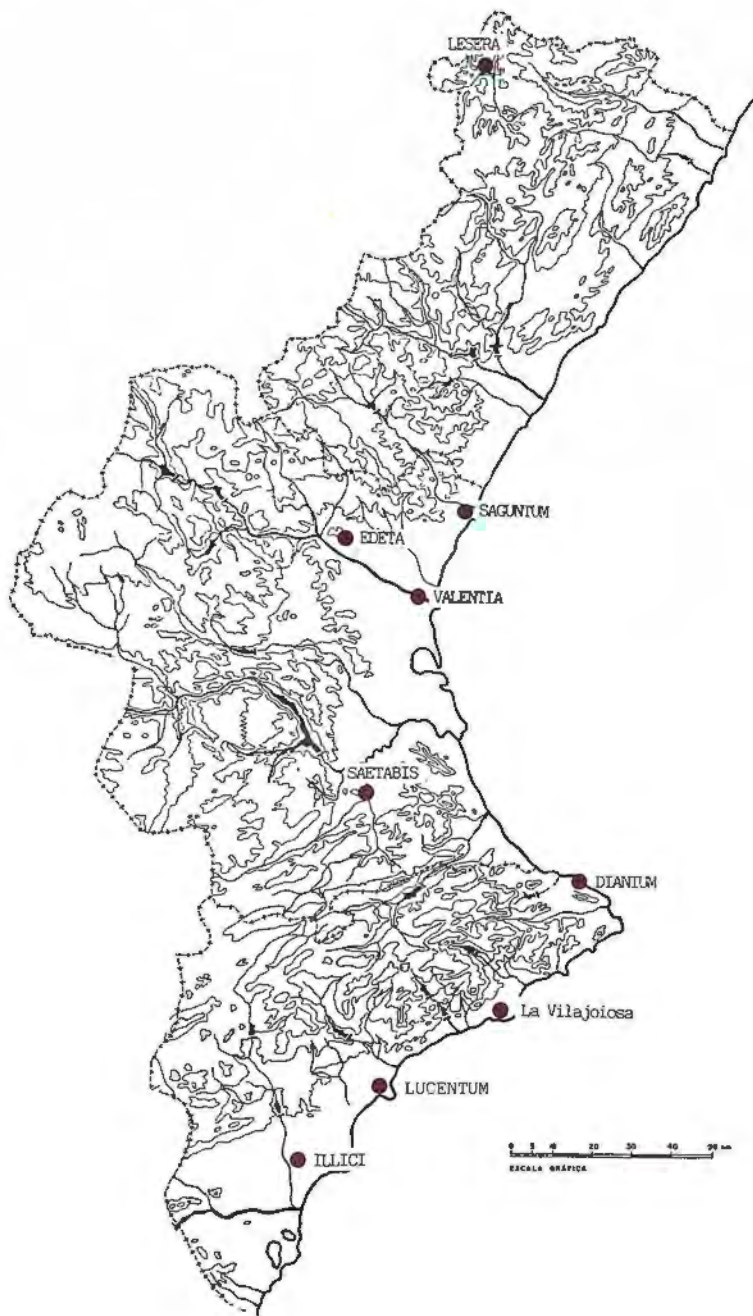

FIGURA 1

L'existència d'un assentament urbà identificat mitjançant l'epigrafia amb una localitat esmentada per les fonts, possiblement un municipi flavi, permet abordar amb nous plantejaments el tema de les ciutats i de llurs territoris en aquesta zona, que s'estén a cavall entre els convents cesaraugustà i tarraconense.⁵ En efecte, la recollida de la informació referida als assentaments urbans i a les notícies de les fonts sobre l'existència de municipis possibilita l'estudi —des d'una perspectiva diacrònica— de l'evolució del poblament urbà des dels *oppida* ibèrics i celtibèrics fins a les ciutats alt imperials i amplia cap al sud els estudis iniciats per F. Burillo a la vall mitjana de l'Ebre.⁶

Passem a veure, doncs, la relació dels nuclis de població més importants —susceptibles, per tant, d'ésser considerats com a ciutats—⁷ existents en aquesta regió després de l'impacte produït per la conquesta militar romana. Els assentaments urbans més pròxims a *Lesera*, i per tant més estretament relacionats amb aquesta ciutat, són el Palao (Alcanyís), situat a 44 km en línia recta cap al nord,⁸ i la Muela (Hinojosa del Jarque), amb una superfície d'unes 10 ha, situat a 48 km cap a l'oest.⁹

Si ampliem el cercle, el nombre de ciutats creix de forma notable, tal com feia previsible la informació proporcionada per les fonts. Des d'una línia imaginària traçada entre *Bilbilis* i *Caesaraugusta*, el panorama urbà s'enriqueix contínuament. Així, trobem, en primer lloc, l'*oppidum* de Valdeherrera (Calataiud), on F. Burillo i M. Ostalé han proposat de localitzar la *Bilbilis* celtibèrica.¹⁰ A continuació, tenim els jaciments de Durón

5. Vegeu una primera exposició sobre aquesta qüestió a F. ARASA I GIL, «La Moleta dels Frares (El Forcall, Castelló). Consideracions entorn de la *respublica Leserensis*», *Saguntum* [València], 20 (1986), p. 165-241.

6. F. BURILLO MOZOTA, «Modelos sobre la utilización del medio geográfico en época ibérica en el valle medio del Ebro», *Memoria de Historia Antigua* [Oviedo], III (1979), p. 31-45; *idem*, «La jerarquización del hábitat de época ibérica en el valle medio del Ebro. Una aplicación de los modelos locacionales», a: *IV Jornadas sobre el estado actual de los Estudios sobre Aragón*, Saragossa, 1982, p. 215-228; *idem*, «La aplicación de los modelos del lugar central a la arqueología», a: *Primeras Jornadas de Metodología de Investigación Prehistórica*, Madrid, 1984, p. 431-441.

7. Sobre el tema dels criteris utilitzats per a la definició d'una ciutat, vegeu F. BURILLO, «Modelos sobre la utilización del medio geográfico en época ibérica en el valle medio del Ebro», *op. cit.*, p. 32-33.

8. V. BARDAVIU i R. THOUVENOT, «Fouilles dans la région d'Alcañiz. I: Alcañiz el Viejo. II: El Palao. III: Cabezo del Moro», *Bibliothèque de l'École des Hautes Études Hispaniques* [Bordeaux-Paris] XI, 2 (1930), p. 33-80; F. MARCO SIMÓN, «Excavaciones en El Palao (Alcañiz, Teruel). Campaña de 1979», *Caesaraugusta* [Saragossa], 51-52 (1980), p. 153-185; *id.* «El yacimiento ibero-romano de El Palao (Alcañiz): campaña de 1980», *Caesaraugusta* [Saragossa], 57-58 (1983), p. 23-50; *id.* «El yacimiento ibero-romano de El Palao (Alcañiz, Teruel). Campaña de 1982», *Noticario Arqueológico Hispánico* [Madrid], 20 (1985), p. 183-218; *id.* «El yacimiento de El Palao (Alcañiz, Teruel)», a: *Arqueología Aragonesa 1984*, Saragossa, 1986, p. 79-81.

9. T. ORTEGO FRÍAS, «Arqueología turolense: la Val de Jarque y la Hoya de Galve», *Archivo Español de Arqueología* [Madrid], XVIII (1945), p. 148-154; A. VENTURA CONEJERO, «Las inscripciones romanas de la provincia de Teruel», *Teruel* [Terol], 54, p. 239; J. LOSTAL PROS, *Arqueología del Aragón romano*, Saragossa, 1980, p. 218-220; P. ATRÍAN JORDÁN *et alii*, *Carta Arqueológica de España. Teruel*, Terol, 1980, p. 165; F. BURILLO i M. A. HERRERO, «Hallazgos numismáticos en la ciudad ibero-romana de La Muela de Hinojosa del Jarque (Teruel)», a: *La Moneda Aragonesa*, Saragossa, 1983, p. 41-58.

10. F. BURILLO i M. OSTALÉ, «Sobre la situación de las ciudades celtibéricas *Bilbilis* y *Segeda*», *Kalathos* [Terol], 3-4 (1984), p. 288-305. Sobre aquest jaciment vegeu també P. GALINDO i A. DOMÍNGUEZ, «El yacimiento celtibérico-romano de Valdeherrera (Calatayud-Zaragoza)», a: *XVII Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa, 1985, p. 585-602.

(Belmonte), amb una superfície de 15 ha, on ja A. Schulten situava la ciutat de *Segeda*;¹¹ i en el decurs del Jiloca, els de la Caridad (Caminreal), amb una superfície de 12,5 ha,¹² i San Esteban (el Poyo del Cid), amb una superfície de 10 ha.¹³ A la vall del Huerva, tenim el Cabezo de las Minas (Botorrita), d'unes 17 ha de superfície, identificat amb *Contrebia Belaisca*.¹⁴ Sobre el mateix Ebre, trobem els jaciments de la Cabañeta (el Burgo de Ebro)¹⁵ i la Corona (Fuentes de Ebro).¹⁶ En la conca del Aguasvivas, tenim els de Cerro Molino (Azuara), on F. Burillo situa *Beligio*,¹⁷ el de Nuestra Señora del Pueyo (Belchite),¹⁸ i el ja conegut del Cabezo de Alcalá (Azaila), encara sense una identificació segura.¹⁹

Bona part d'aquests jaciments desapareixen —almenys en la seva configuració urbana— amb anterioritat al canvi d'era (fig. 2). És el cas de Valdeherrera, Durón, la Caridad, el Cabezo de las Minas, Cerro Molino, el Cabezo de Alcalá, la Corona i la Cabañeta. Alguns d'aquests, com és el cas més conegut del Cabezo de las Minas,²⁰ continuaran essent ocupats per raó de les seves particulars característiques, per la seva situació, etc.

11. A. SCHULTEN, «*Segeda*», a: *Homenagem a Martins Sarmiento*, Guimarães, 1933, p. 373-375. Sobre el mateix tema, vegeu també F. BURILLO i M. OSTALÉ, «Sobre la situación de las ciudades celtibéricas *Bilbilis* y *Segeda*», *op. cit.*, p. 305-309.

12. P. ATRIÁN JORDÁN *et alii*, *Carta Arqueológica de España. Teruel*, *op. cit.*, p. 139-140; J. D. VICENTE REDÓN, «El yacimiento de "La Caridad" (Caminreal, Teruel)», a: *Arqueología Aragonesa 1984*, Saragossa, 1986, p. 83-91; *id. et alii*, *La ciudad celtibérica de "La Caridad" (Caminreal, Teruel)*, Terol, 1986.

13. P. ATRIÁN JORDÁN, «Actividades arqueológicas durante la campaña de 1958», *Teruel* [Terol], 20 (1958), p. 224-225; F. BURILLO MOZOTA, «Avance al estudio del yacimiento de San Esteban del Poyo del Cid», *Actas del Simposion de Ciudades Augusteas* [Saragossa], II (1976), p. 7-14; *id.*, «El yacimiento celtibero-romano de San Esteban del Poyo del Cid: estado de la cuestión», *Boletín Informativo de la Diputación Provincial de Teruel* [Terol], 50 (1978), p. 53-64; *id.*, «Poblado de San Esteban (El Poyo del Cid, Teruel)», *Noticiario Arqueológico Hispánico* [Madrid], 12 (1981), p. 187-290.

14. A. BELTRÁN i A. TOVAR, «Contrebia Belaisca (Botorrita, Zaragoza), I. El Bronce con alfabeto "ibérico" de Botorrita», a: *Monografías Arqueológicas*, XXII, Saragossa, 1982; G. FATÁS CABEZA, «Contrebia Belaisca (Botorrita, Zaragoza). II. Tabula Contrebiensis», a: *Monografías Arqueológicas*, XXIII, Saragossa, 1980.

15. M.ª A. MAGALLÓN, «Breve nota descriptiva acerca del yacimiento romano existente en El Burgo de Ebro (Zaragoza)», *Estudios* [Saragossa], II (1973), p. 125-131; J. LOSTAL PROS, *Arqueología del Aragón romano*, *op. cit.*, p. 105-106; F. BURILLO MOZOTA, «Ponderales de alabastro de El Burgo de Ebro (Zaragoza)», *Boletín del Museo de Zaragoza* [Saragossa], 3 (1984), p. 153-164.

16. A. BELTRÁN MARTÍNEZ, «Excavaciones arqueológicas en Fuentes de Ebro (Zaragoza). I Campaña-Memorias», *Caesaraugusta* [Saragossa], 9-10 (1957), p. 87-103; J. LOSTAL PROS, *Arqueología del Aragón romano*, *op. cit.*, p. 109-110.

17. M. MARTÍN BUENO i M. T. ANDRÉS, «Nuevos despoblados ibero-romanos en Azuara (Zaragoza)», *Caesaraugusta* [Saragossa], 35-36 (1972), p. 167-186; F. BURILLO MOZOTA, «Sobre la situación de *Beligio*», a: *I Jornadas sobre el estado actual de los Estudios sobre Aragón*, Saragossa, 1979, p. 186-190.

18. J. LOSTAL PROS, *Arqueología del Aragón romano*, *op. cit.*, p. 158; F. BURILLO MOZOTA, «Modelos sobre la utilización del medio geográfico en época ibérica en el valle medio del Ebro», *op. cit.*, p. 37. No és clar, però, el caràcter urbà d'aquest jaciment.

19. M. BELTRÁN LLORIS, «Arqueología e Historia de las ciudades antiguas del Cabezo de Alcalá de Azaila (Teruel)», a: *Monografías Arqueológicas*, XIX, Saragossa, 1976. La inclusió d'aquest assentament és fonamental, no tant per la seva extensió com perquè el jaciment millor conegut arqueològicament de la zona.

20. M.ª A. DÍAZ SANZ, «Evolución estructural y funcional en el "Cabezo de las Minas" de Botorrita (Zaragoza): siglos III aC a I dC», a: *I Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana*.

La referència cronològica més segura per a la datació d'aquesta desaparició ha estat, durant els darrers anys, la que s'establí per a la destrucció final del Cabezo de Alcalá, fixada cap a l'any 49 a. de la n.e., en el marc dels esdeveniments succeïts amb posterioritat a la batalla d'Ilerda. La recent revisió cronològica proposada pel mateix M. Beltrán, que trasllada a l'època sertoriana el final violent i definitiu d'aquest petit nucli urbà, de nom encara desconegut, obliga a una revisió general de la cronologia establerta i fins ara comunament acceptada per als jaciments d'aquesta etapa a la vall mitjana de l'Ebre.²¹

La incidència dels esdeveniments bèl·lics d'època sertoriana en aquesta zona resulta indubtable a hores d'ara, i devia ésser també la causa de la destrucció de la ciutat existent en el Cabezo de las Minas. Altres jaciments en curs d'excavació, com la Caridad, on també han aparegut vestigis d'armament pesat, deuen haver estat destruïts en aquesta època. Tanmateix, cal anar amb prudència en l'atribució de tots els abandonaments de nuclis urbans als conflictes bèl·lics; fóra necessari trobar evidències de destrucció violenta, a més d'un conjunt suficient de materials amb sòlides possibilitats d'ésser datats en aquesta conjuntura. Altrament, llur desaparició podria trobar explicació en un fenomen de despoblament progressiu.

Amb la fundació de *Lepida-Celsa*, cap a l'any 44 aC,²² comença un període de renovació dels assentaments urbans i de reestructuració de llurs territoris, el qual abastarà l'auge màxim sota el principat d'August, amb la fundació de *Caesaraugusta*²³ i de *Bilbilis*.²⁴ En aquesta època, el nombre de ciutats s'ha vist força reduït, i perduren únicament —a més de les ja esmentades— les de San Esteban, la Muela, el Palao, la Moleta i el jaciment de Nuestra Señora del Pueyo, si li atorguem aquesta categoria (fig. 3). La informació proporcionada per les fonts, però, permet albirar un horitzó més ampli per al panorama urbà d'aquesta regió, almenys durant la primera meitat del segle I de la n.e. En efecte, les notícies de Plini, les llistes de Ptolomeu, l'epigrafia i la numismàtica aporten dades suficients que fan suposar que el nombre de ciutats devia ésser major en aquesta època.²⁵

Així, l'epígraf *CIL* II 3.174 de Rubielos de Mora (Terol), en què apareix un magistrat municipal, es troba localitzat en un lloc excessivament allunyat de qualsevol de les ciutats conegudes en aquesta regió. La ciutat en què aquest personatge acomplí la carrera

21. M. BELTRÁN LLORIS, «Nuevas aportaciones a la cronología de Azaila», *Boletín del Museo de Zaragoza* [Saragossa], 3 (1984), p. 125-152.

22. M. BELTRÁN LLORIS *et alii*, «Colonia Victrix Iulia Lepida-Celsa (Velilla de Ebro, Zaragoza). I. La arquitectura de la "Casa de los Delfines"», a: *Monografías del Museo de Zaragoza*, 1, Saragossa, 1984; M. BELTRÁN LLORIS, *Celsa*, Saragossa, 1985, p. 32-37.

23. Vegeu un estat de la qüestió sobre les diferents dates proposades pels autors que s'han ocupat del tema de la fundació d'aquesta colònia a L. SANCHO ROCHER, *El Convento Jurídico Caesaraugustano*, Saragossa, 1981, p. 112-113.

24. M. A. MARTÍN BUENO, *Bilbilis. Estudio histórico-arqueológico*, Saragossa, 1975.

25. Sobre aquesta qüestió vegeu F. BELTRÁN i L. SANCHO, «Consideraciones acerca de la población antigua de la mitad meridional de los conventos Caesaraugustano y Tarraconense», *Caesaraugusta* [Saragossa], 47-48 (1979), p. 307-322; L. SANCHO ROCHER, *El Convento Jurídico Caesaraugustano*, *op. cit.*; F. ARASA I GIL, «La Moleta dels Frares (El Forcall, Castelló). Consideraciones entorn de la *respublica Leserensis*», *op. cit.*, p. 195 i s.

municipal podria ésser una altra de localització exacta encara desconeguda, però possiblement situada en la conca alta del riu Millars.²⁶

A mitjan segle (en època de Claudi-Neró) s'esdevé l'abandonament de *Celsa*²⁷ i de San Esteban.²⁸ En ambdós casos, sembla tractar-se d'un final no violent, que F. Burillo relaciona amb l'acabament de les emissions monetàries hispàniques.²⁹ Al seu torn, M. Beltrán planteja la possibilitat que ens trobem amb un fenomen de veritable absorció de *Celsa* per part de *Caesaraugusta*. De la mateixa forma, San Esteban podria haver estat abandonat a causa de la puixança de *Bilbilis*. El gran desenvolupament que les dues fundacions augustes assoleixen durant la primera meitat del segle I de la n.e. devia tenir com a darrera conseqüència la desaparició d'aquells nuclis urbans. El mateix podria haver succeït amb el jaciment existent a Nuestra Señora del Pueyo, el qual sembla no perdurar més enllà del segle I de la n.e.

Segons aquest plantejament, els territoris municipals de *Caesaraugusta* i *Bilbilis* devien abraçar una extensa àrea que es devia allargar notablement per les valls de l'Ebre i del Jiloca, respectivament. Més enllà d'aquest domini, i sense sortir del convent cesar-augustà, part de la regió muntanyenca que s'estén entre ambdós rius, així com les conques dels rius Martín i Guadalaviar, resten com a veritables "zones fosques", pertanyents, possiblement, als territoris d'uns altres municipis de localització encara desconeguda.

L'evolució experimentada en el poblament urbà de l'inici del segle I a. de la n.e. fins a les acaballes del segle I de la n.e., tot incloent els possibles canvis que en aquest aspecte podria haver introduït la generalització de la vida municipal en època flàvia, devia comportar una sèrie de reformes importants en l'organització territorial. Sobre aquesta qüestió, la *Tabula Contrebiensis*³⁰ i el possible *trifinium* de Fuentes de Ebro (Saragossa)³¹ són els únics documents que aporten alguna informació sobre la distribució dels territoris en aquesta regió. El primer confirma el veïnatge entre les localitats de *Contrebia Belaisca*, *Alaun* i *Saldue*, així com la reducció de la primera al Cabezo de las Minas (Botorrita, Saragossa); el segon, sobre la base de la restitució de A. Beltrán, assenyalaria el punt on partirien els territoris de *Lepida*, de *Saldue* i dels *Ispallenses*, habitants aquests d'una ciutat de localització incerta.

26. Aquesta ciutat podria haver estat *Etobesa*, localitat possiblement edetana esmentada per Ptolomeu; P. JACOB, «Le rôle de la ville dans la formation des peuples ibères», *Mélanges de la Casa de Velázquez* [París], XXI (1985), p. 28; F. ARASA I GIL, «La Moleta dels Frares (El Forcall, Castelló). Consideracions entorn de la *respublica Leserensis*», *op. cit.*, p. 227-229.

27. M. BELTRÁN LLORIS *et alii*, «Colonia Victrix Iulia Lepida-Celsa (Velilla de Ebro, Zaragoza). I. La arquitectura de la "Casa de los Delfines"», *op. cit.*, p. 169; M. BELTRÁN LLORIS, *Celsa*, *op. cit.*, p. 37-43.

28. F. BURILLO MOZOTA, «Poblado de San Esteban (El Poyo del Cid, Teruel)», *op. cit.*, p. 272. Aquest fenomen, però, podria no haver estat tan sobtat, en ambdós casos, com plantegen els estudiosos d'aquestes ciutats, ja que un coneixement parcial dels jaciments pot fer veure com un abandó total allò que en realitat només és un despoblament progressiu, el qual podria obeir, doncs, a unes altres causes. La referència cronològica més clara i segura sembla ésser, en ambdós casos, l'absència de TSC A.

29. F. BURILLO MOZOTA, «La jerarquización del hábitat de época ibérica en el valle medio del Ebro. Una aplicación de los modelos locacionales», *op. cit.*, p. 226.

30. G. FATÁS CABEZA, «Contrebia Belaisca (Botorrita, Zaragoza). II. Tabula Contrebiensis», *op. cit.*

A la banda meridional d'aquesta regió, en la franja que s'estén a cavall entre els convents cesaraugustà i tarraconense, el panorama sembla diferent. En general, les característiques del terreny, amb un relleu més abrupte i menys possibilitats agrícoles, podrien ésser la causa d'un desenrotllament menor dels assentaments urbans i, alhora, de llur major estabilitat. Així, les ciutats existents a la conca del riu Guadalop (la Muela, la Moleta i el Palao) perduren en general fins al segle II.

A la Muela no s'han efectuat excavacions, però les prospeccions superficials i l'estudi del monetari permeten confirmar-ne la supervivència, si més no, fins al segle III. El cas de la Moleta és semblant, si bé a l'excavació del 1960 es van trobar evidències d'abandonament ja en el segle II. Quant a el Palao, els primers treballs de V. Bardaviu i R. Thouvenot, així com les excavacions recents de F. Marco, permeten fixar-ne el *floruit* en el segle I de la n.e., i la vida en el jaciment va cessar al llarg del segle II. A més, l'absència d'una clara ordenació urbana en aquest jaciment fa pensar en la possibilitat que es tracti d'un nucli de població de tipus dispers, agrupat entorn d'un centre monumental, un veritable fòrum, semblant a l'existent a la Val de Bañales (Uncastillo).³²

Al segle II, doncs, el nombre de ciutats que encara continuen ocupades es redueix pràcticament a *Bilbilis*, *Caesaraugusta*, *Lesera* i la Muela, i això sense considerar l'escassa informació que tenim d'aquesta darrera població (fig. 4). És un nombre esquifit per a tan gran territori, que posa de manifest el desconeixement arqueològic que hom té d'algunes zones d'aquesta regió.

Dins d'una dinàmica general de forta inestabilitat del poblament urbà en aquesta regió, la crisi de les ciutats a l'alt imperi sembla començar en moment tan primerenc com la segona meitat del segle I de la n.e. L'abandonament d'alguns assentaments urbans entre mitjan segle I de la n.e. i l'època flàvia pot obeir, com s'ha dit, a un auge de les fundacions augustes, o fins i tot a una reestructuració administrativa d'abast i trets desconeguts, tal vegada de caràcter regional o només local. Les manifestacions d'aquest fenomen durant el segle II deuen tenir, no obstant això, un origen ben diferent. Assentaments com el Palao s'abandonen, i àdhuc una gran ciutat com *Bilbilis* comença a acusar símptomes de recessió. Ara sembla ésser el mateix model urbà el que entra en un procés de veritable decadència. Aquest fet, que hom documenta també en altres ciutats del nord-est de la Tarraconense,³³ i en general de tota Hispània, no pot ésser explicat de forma simplista; es tracta d'una crisi estructural que respon a una diversitat de factors.

La generalització de la vida municipal en època flàvia va suposar la constitució de nombroses comunitats autònomes que difícilment podien estar capacitades per super-

31. A. BELTRÁN MARTÍNEZ, «Excavaciones arqueológicas en Fuentes de Ebro (Zaragoza). I Campaña. Memorias», *Caesaraugusta* [Saragossa], 9-10 (1957), p. 88-89; G. FATÁS i M. A. MARTÍN BUENO, *Epigrafía romana de Zaragoza y su provincia*, Saragossa, 1977, 21; L. SANCHO ROCHER, *El Convento Jurídico Caesaraugustano*, *op. cit.*, p. 89-90.

32. J. LOSTAL PROS, *Arqueología del Aragón romano*, *op. cit.*, p. 83-90.

33. J. AQUILUÉ ABADÍAS, «Las reformas augústeas y su repercusión en los asentamientos urbanos del nordeste peninsular», *Arqueología Espacial* [Terol], 5 (1984), p. 97-103; M. A. DÍAZ SANZ, «Evolución estructural y funcional en el "Cabezo de las Minas" de Botorrita (Zaragoza): siglos III aC a I dC», *op. cit.*

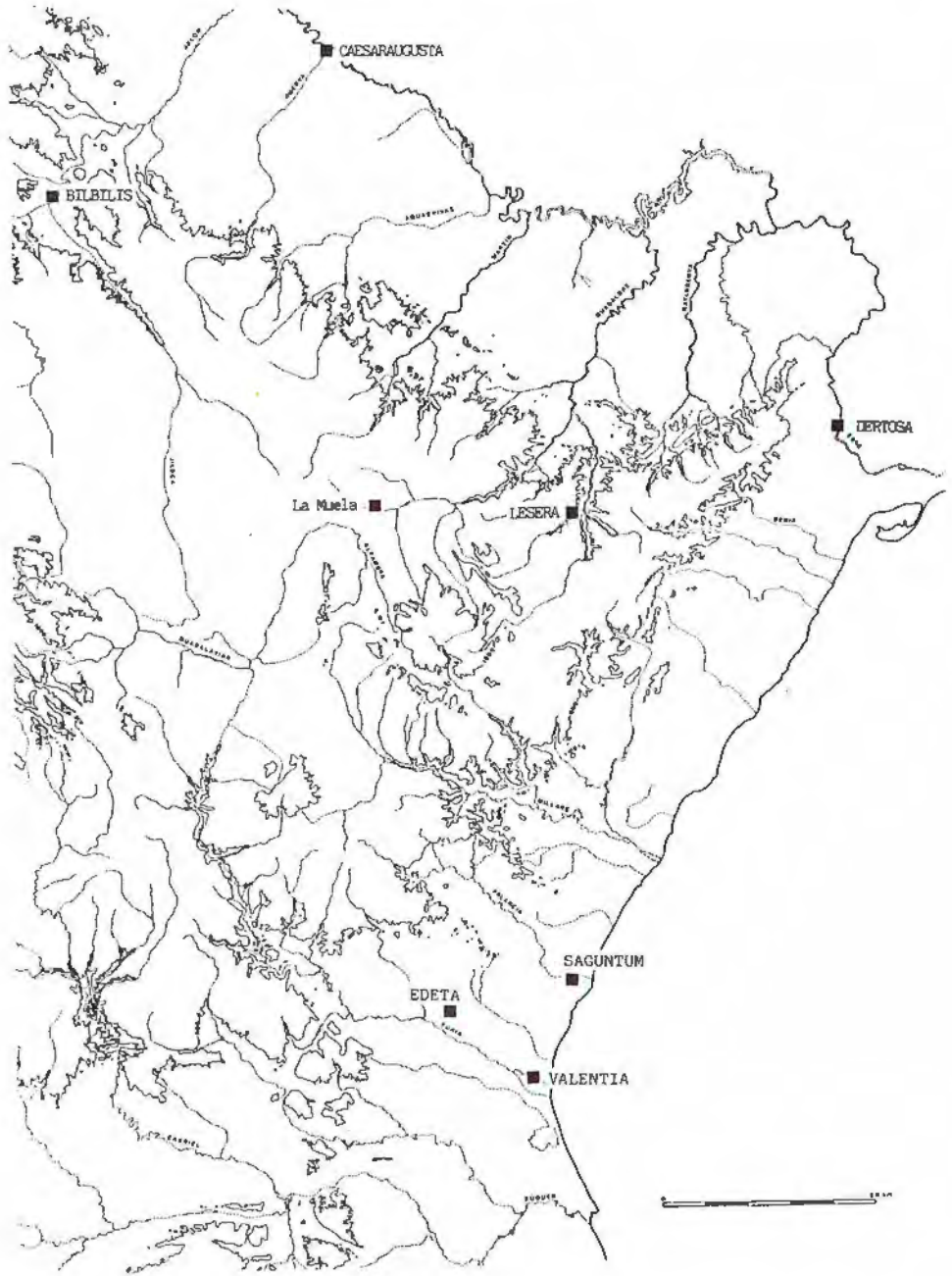

FIGURA 4

tar les despeses que aquesta organització comportava; la consecució de l'autonomia administrativa, doncs, devia tenir, per a moltes, a curt termini, l'efecte d'una crisi financera que n'hipotecaria el futur. Així, al llarg del segle II, es manifesten progressivament els símptomes d'una davallada que esdevindrà una vertadera desfeta, en alguns casos, en la seva segona meitat. La desaparició d'alguns nuclis urbans durant el segle II, o la seva llangorosa supervivència fins al segle III, s'ha de contemplar, doncs, des d'aquesta perspectiva.

Altres factors, però, podien contribuir al que sembla ésser la crisi del model urbà alt imperial en aquesta regió. Així, l'existència de crisis tant de caràcter conjuntural com regional, o de zones deprimides amb una demografia fortament delmada pel fenomen de les migracions, han de considerar-se, entre d'altres, com a causes no menys importants a l'hora d'explicar aquest procés. Sobre aquesta darrera qüestió, tenim algunes evidències epigràfiques de personatges originaris de localitats de l'interior, com ara *Etobesa*, *Damania*, *Osicerda*, etc., que es van establir al llarg dels segles I-II en la zona costanera mediterrània.³⁴

Des d'aquesta perspectiva, i en allò que afecta les ciutats, l'anomenada crisi del segle III només devia suposar en realitat la culminació d'un procés iniciat ja en època dels antonins; ara, però, serà el mateix sistema el que farà fallida, i arrossegarà en la seva esfondrada els darrers vestigis del model d'organització municipal vigent a l'alt imperi. Així, la major part d'aquestes ciutats desapareixerà definitivament, víctima dels esdeveniments que sacsejaren l'Imperi al llarg del segle III. Amb elles es perdrà una ja inútil ordenació territorial. Només *Caesaraugusta* pareix sobreviure a aquest transcendental daltabaix. Finalment, les reformes de Dioclecià a la darrerria d'aquest segle obriran una època en què l'organització municipal haurà d'establir-se sobre unes bases ben diferents. L'auge de la vida rural i una forta disminució del nombre de ciutats, amb la consegüent redistribució de territoris, són alguns dels trets característics del baix imperi.

En conclusió, la suposada estabilitat del poblament urbà a l'alt imperi, arran de les reformes d'August, no es correspon, almenys en aquesta regió, amb allò que prova el registre arqueològic. Més aviat ens trobem amb una situació canviant, en la qual algunes ciutats desapareixen, aparentment de forna sobtada, mentre que unes altres entren en un procés d'abandonament i de decadència. Si el despoblament de *Celsa* i de San Esteban, en la segona meitat del segle I de la n.e., pot suposar l'absorció de llurs territoris per part de *Caesaraugusta* i de *Bilbilis*, respectivament, la concessió de l'autonomia administrativa a unes altres ciutats en època flàvia, com potser fou el cas de *Lesera* i d'*Etobesa*, devia comportar una veritable segregació territorial dels municipis als quals les ciutats esmentades estaven adscrites. Finalment, l'abandó d'uns altres nuclis urbans al llarg del segle II, com ara el Palao, devia implicar, de segur, la incorporació de llurs territoris als d'altres ciutats. Aquesta contínua variació dificulta, sens dubte, la definició d'un model únic de distribu-

34. Sobre aquest aspecte, vegeu sobretot M.ª A. MAGALLÓN BOTAYA, «Los desplazamientos humanos de época romana en el valle medio del Ebro a través de los documentos epigráficos», *Caesaraugusta* [Saragossa], 45-46 (1978), p. 149-170.

ció territorial per a l'alt imperi, perquè el mosaic de territoris municipals no devia ésser el mateix sota el principat d'August que amb Domicià, ni ho devia ésser tampoc en època de Marc Aureli. Només els límits dels convents jurídics, possiblement hereus dels existents entre els diferents pobles ibèrics, devien romandre invariables, almenys en el seu traçat general, fins a la reforma general de Dioclecià.